

Artikel: 'Vreemden luyden': Vreemdelingen, het publieke belang en de stedelijke
gemeenschap van laatmiddeleeuws Utrecht

Auteur: Roel Hendriks

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 45.2, 49-57.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: This article explores the relationship between foreigners and the Dutch city of Utrecht near the end of the Middle Ages, mainly focussing on the processes of inclusion and exclusion. On a case-by-case basis, it is argued that whoever managed to successfully appeal to the concept of the common good of the city, both through wealth and valuable skills, would find themselves quickly accepted into the city's community. For many unskilled labourers this process proved to be quite difficult, often resulting in a more liminal position consisting of inclusion when their work was needed for the city's infrastructural ambitions, and being actively driven out of the city when this was no longer the case. Social institutions and the judicial courts were used as instruments in maintaining the boundaries between the community and whatever was deemed foreign, in some cases even posthumously.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

‘VREEMDEN LUYDEN’ VREEMDELINGEN, HET PUBLIEKE BELANG EN DE STEDELIJKE GEMEENSCHAP VAN LAATMIDDELEEUWS UTRECHT

Roel Hendriks

Het laatmiddeleeuwse Utrecht was het middelpunt van de Noordelijke Nederlanden. Hierdoor oefende de stad een immense aantrekkingskracht uit op vreemdelingen van ver en dichtbij, van arme bedelaars tot ervaren vaklieden. Wie mocht erbij horen, en hoe werd dat bepaald?

Op 25 oktober 1532 kwamen de burgemeesters en schepenen van de stad Utrecht bijeen om te beslissen over het lot van Stees Marien. Zes weken eerder was hij van de straat gehaald door de schout, waar Stees ‘mit panserhaernasch an zijn lijff, backeneel op zijn hoeft ende ander geweer in de hant, gaende troggelen ende bidden zijn broet’.¹ Oplichterij en bedelarij dus, gedragingen waar het stadsbestuur doorgaans weinig empathie voor kon opbrengen. Aangezien deze man in opmerkelijke uitrusting uit Brugge bleek te komen, werd er besloten om contact op te nemen met het stadsbestuur aldaar. In de reactie valt te lezen dat Stees ‘voer een goet man geachte ende gereputeert is geweest’.² Naar aanleiding van deze informatie oordeelde het Utrechtse stadsbestuur dat Stees door de inmiddels vrij lange gevangenschap genoeg was gestraft; hij werd ontslagen van verdere vervolging. Andere mensen die vanwege soortgelijke delicten waren gearresteerd, kwamen er

aanzienlijk slechter van af. Meestal werden zij gezeseld door de scherprechter, om vervolgens voor eeuwig uit de stad verbannen te worden.³

Uit deze strafzaken blijkt dat er een hoop mensen door de poorten kwamen waar de stad niet op zat te wachten. Deze vreemdelingen dienden als begrenzing van de eigen gemeenschap. Wie na het betreden van de stadspoorten een vreemdeling bleef, was blijkbaar van weinig nut bevonden of werd zelfs als een gevaar gezien voor de stad. Processen van in- en uitsluiting waren onderdeel van het vormen van de gemeenschap. Door het verbannen van ongewenste mensen werd er gesignaleerd welke mensen en gedragingen er gewenst waren. Met name in kwesties rondom armoede en ziekenhulp rees de vraag wie wel en wie niet een beroep mocht doen op gemeenschappelijke middelen. Hierdoor waren deze voorzieningen een instrument bij de in- en uitsluiting van mensen. In dit artikel wordt

De burgemeesters van Utrecht met de stadsboden. Bron: Willem Cornelisz. van Swanenburgh, *De burgemeesters van Utrecht met de stadsboden*, 1658, Centraal Museum Utrecht.

uitgewerkt hoe dit in Utrecht gedaan werd, en op basis waarvan dit gelegitimeerd werd.

IMMIGRATIE, BURGERS EN WAAKDIENTEN

Vreemdelingen waren niet per definitie ongewenst in Utrecht. Integendeel, de stad was ervan afhankelijk. Volgens schattingen groeide Utrecht van ongeveer twintigduizend inwoners in 1500 naar vijftigduizend inwoners rond 1550, grotendeels dankzij migratie.⁴ Hiermee was Utrecht de grootste stad van de Noordelijke Nederlanden, al zou het deze positie niet veel later verliezen aan de Hollandse steden. Van de mensen die destijds het Utrechts burgerschap verkregen, was op het hoogtepunt ongeveer 73 procent migrant, al zegt dat alleen in beperkte mate iets over de totale migratie: niet iedereen in de stad was noodzakelijkerwijs ook burger.⁵ Het burgerschap was een

vereiste voor het bekleden van een stedelijk ambt of het lidmaatschap van een gilde en werd bijna altijd verkregen tegen betaling. Daarnaast waren er nog de zogeheten 'slijckburgers', die burger mochten zijn in ruil voor het schoonhouden van een bepaalde brug of straat.⁶ Bij de slijckburgers is het verband tussen het dienen van het collectieve welzijn en de status van burger het duidelijkst zichtbaar, vooral omdat zij bij verwaarlozing van hun taak ook weer hun burgerschap konden verliezen. De resterende groep inwoners bestond uit de 'ondersaten': dit waren onder andere vrouwen, knechten of andere mensen die het burgerschap niet konden betalen of daar geen profijt bij zouden hebben.

Het burgerschap bracht plichten met zich mee, waaronder de waakdiensten op één van de vier torens van de stadsmuren.⁷ Om deze waakdiensten te

mogen doen, moest iemand een geboren burger zijn of het burgerschap langer dan een jaar bezitten.⁸ Met het sluiten van de poorten in de avonduren werd de scheiding tussen de wereld buiten en binnen de stad geconsolideerd. Althans, als de wakers hun werk goed deden. De sanctie op het niet volbrengen van de waakdienst was geseling, inhouding op het weekloon en een eeuwige verbanning uit de stad.⁹ Ook hier werd dus het dienen van de stad direct verbonden aan het recht om daar te mogen verblijven, zeker op de muren die zo symbolisch waren voor stedelijke gemeenschappen. Eeuwenlang was het in Utrecht en andere steden de gewoonte om burgers die de keuren braken, te beboeten in de vorm van het betalen van een bepaald aantal stenen voor de stadsmuur.¹⁰ Hoewel dit soort sancties niet meer bestonden in zestiende-eeuws Utrecht, lijkt het verband tussen het principe van het publieke belang en de stadsmuren sterk aanwezig.

Desondanks ging het geregeld mis bij de wakers, van baldadigheid en vandalisme tot het verlaten van de waakpost. Uit de Utrechtse raadsboeken blijkt dat de eerdergenoemde sancties nooit opgelegd werden, maar dat er gekozen werd ‘arbitralick gecorrigeert’ te worden ‘nae gelegentheyt der saicken’.¹¹ Dit betekende meestal een mildere straf in de vorm van een bedevaart of het vragen van vergiffenis aan de stedelijke autoriteiten. Niet veel later werd aan vonnissen toegevoegd dat slechte wakers voortaan uitgesloten waren van verdere waakdiensten. Blijkbaar zag de stad er meer heil in om burgers die hun plichten niet nakwamen in de stad te houden, dan ze in grote getalen te verbannen. Hiermee lijken nalatige burgers gemakkelijk de straf te ontlopen, maar het zou wel consequenties hebben voor hun integriteit. Zo staat in de Amersfoortse keurboeken dat alleen burgers die de waak deden, mochten getuigen in criminele zaken over vreemdelingen.¹² In een samenleving waar veel waarde aan

eer en reputatie gehecht werd, deed dit ertoe.

Met het verstrijken van de jaren nam het aantal incidenten bij de waakdiensten af. Het toezicht op de wakers werd uitgebreid en er werd een rolverdeling aangebracht. Zo kwamen er lantaarndragers, uitkijkers (‘koerre’) en ‘omrijders’ te paard. Vanaf 1545 werd het noodzakelijk geacht om ook ‘s nachts de straten en stegen van de stad te beveiligen.¹³ Dit moest gedaan worden door twee groepen, bestaande uit elk een schepen of raadslid en tien burgers. Het stadsbestuur lijkt hiermee zijn grip op het waken eindelijk geconsolideerd te hebben. Gedurende een periode van grofweg tien jaar werd de waakdienst getransformeerd van een plek waar baldadigheid welig tierde, naar een integraal onderdeel van het collectieve welzijn.

STEDELIJKE VOORZIENINGEN

Doorgaans was met het verkrijgen van inwoner- of burgerschap de positie van iemand binnen de stedelijke gemeenschap relatief zeker. Het ontnemen van burgerschap gebeurde niet snel, tenzij iemand langdurig buiten de stad verbleef. Dat neemt niet weg dat dit door ziekte of het plegen van een misdaad alsnog kon gebeuren. Tijdens de Late Middeleeuwen was niet geweld, maar besmetting met een ziekte de grootste bedreiging voor de gezondheid.¹⁴ Als iemand besmet raakte met lepra of een andere besmettelijke ziekte, diende hij of zij opgenomen te worden in het ‘Melatenhuys’ net buiten de stad. De poortwachters kregen instructies mee om geen besmette mensen de stad binnen te laten.¹⁵ Hierdoor kwamen leprozen op het grensvlak van de stedelijke gemeenschap en de buitenwereld terecht. Leprozen werden onderhouden door de stad op voorwaarde dat ze diezelfde stad niet zomaar betraden. Ook binnen het Melatenhuys werd er onderscheid gemaakt tussen de ‘eigen’ en ‘vreemde’ zieken. Laatstgenoemden mochten daar

"VOOR VEEL ARME VREEMDELINGEN WAS EEN BAN NIET VEEL MEER DAN EEN TEKEN OM NAAR DE VOLGENDE STAD TE VERTREKKEN"

niet langer dan één nacht verblijven.¹⁶ Op deze manier konden vreemde zieken geen langdurig beroep op de gemeenschap doen. Er gold een sterke tucht binnen het huis, waarbij wangedrag gestraft werd met het wegnemen van een dagrantsoen brood of bier.¹⁷ Het verband tussen zondig gedrag en het ziekteverloop is hierin zichtbaar.

Desondanks waren de zieken in het Melatenhuys niet zomaar weggestopt. Een broederschap van twintig man zorgde ervoor dat het huis bestuurd werd, onder toezicht van de Utrechtse schout. Elk van hen moest in hun testament opnemen dat zij hun beste tabberd aan de leprozen zouden nalaten.¹⁸ Door zorg te dragen voor zieke leden van de gemeenschap, konden zij invulling geven aan hun toewijding aan het collectieve welzijn van de stad. Daarbij was het lidmaatschap van een gilde of broederschap ook een manier om zelf zeker te zijn van ondersteuning bij tegenspoed.¹⁹ Een consequentie hiervan was dat het ondersteunen van vreemde hulpbehoevenden minder vanzelfsprekend was. Daar waar de stedelijke autoriteiten zich ontfermden over de sociale voorzieningen, ging dat gepaard met dezelfde in- en uitsluitingsmechanismen als de bij de stad in algemene zin. De religieuze plicht tot naastenliefde kreeg zo een wereldlijke betekenis binnen de stad.

Toch bracht het Melatenhuys een dubbelzinnigheid met zich mee. Het was tegelijkertijd het uitoefenen van de collectieve welzijnsgedachte, maar ook de uitsluiting van de leprozen uit het stedelijk leven.

Armoede was een andere manier waarop mensen naar de marge van de gemeenschap gedreven werden. In 1551 werd in het *Raads Dagelijks Boek* genoteerd dat 'grote gebreck ende clagen onder den scamelen burgeren ende inwoonders dagelijcx is'.²⁰ Er werd besloten dat de stad brood ging inkopen dat tegen een lage prijs aan de arme stedelingen verkocht zou worden. Daarnaast werd er een beroep gedaan op de geestelijkheid, de kloosters en de gasthuizen om hetzelfde te doen. In dezelfde week werd er genoteerd dat poortwachters het bevel kregen om bedelaars en armen de toegang tot de stad te weigeren, zo nodig met geweld.²¹ Het is duidelijk dat de eigen Utrechtse armen voorrang kregen. De aanwezigheid van armoede onder de ingezetenen bracht zowel risico's als kansen met zich mee. Het gevaar was dat arme burgers zouden afglijden tot moreel verval, met als consequentie dat het de stad als geheel kon aantasten.²²

Dat er dagelijks geklaagd werd, kon een opmaat zijn tot grotere ordeverstoringen. In de Late Middeleeuwen was het gebruikelijk om de stedelijke gemeen-

schap aan de hand van lichamelijke metaforen te beschrijven. Onrust en ordeverstoringen waren een soort kwaal voor het stedelijk lichaam, waarbij van het stadsbestuur werd verwacht dat het als een geneesheer zou optreden.²³ Dat is dan ook waar de kansen zich voordeden. Door het verlichten van de noden onder de arme bevolking werd het stedelijk lichaam als geheel beter. Het was een manier om abstracte ideeën over het collectieve welzijn in de praktijk te brengen, door een samenwerking van de burgerij, de geestelijkheid en de stedelijke autoriteiten. Deze partijen hadden er elk belang bij om gul te geven, want hierdoor werden de verhoudingen in de samenleving gelegitimeerd.²⁴ Bovendien was de armoedehulp een begrenzing van de stedelijke gemeenschap, waardoor repressieve maatregelen tegen vreemdelingen gerechtvaardigd konden worden.

MISDAAD

De meest voorkomende manier van uitsluiting was door middel van het strafrecht. Veelal werden vreemdelingen uit de stad verbannen nadat zij gebedeld hadden. Verbanning was een praktische oplossing, die in sommige gevallen werd gecombineerd met een geseling. Er viel ook niet veel meer te halen bij arme mensen zonder verdere binding met de stad. Daarbij zou een gevangenisstraf of een zwaardere lichamelijke straf alleen maar extra lasten met zich meebrengen, voor wat in veel gevallen dagelijkse kost was. Ingezetenen van de stad kregen pas met de ban - of erger - te maken als zij zware misdaden hadden gepleegd. Dit waren gevallen waarbij hun aanwezigheid in de stad niet meer te tolereren was. Vaak ging het dan om een ban van een jaar of meer. Hoewel dit ongetwijfeld de voorkeur had boven de doodstraf, werden zij op deze manier afgesloten van bijna al hun connecties, sociale vangnetten en mogelijkheden om in hun levensonderhoud te voorzien.²⁵ Voor veel arme vreemdelingen

was een ban daarentegen niet veel meer dan een teken om naar de volgende stad te vertrekken, waar het een kwestie van tijd was tot hetzelfde opnieuw zou gebeuren.

Het was ook mogelijk om postuum uit de gemeenschap verwijderd te worden. Hoewel het tussen 1528 en 1555 slechts tweemaal gebeurde, was zelfdoding een kwestie die het stadsbestuur niet onberoerd liet. In 1548 had schoenmakersknecht Cornelis Jan Airtsoen zichzelf door ophanging om het leven gebracht. Deze daad was volgens de raad het resultaat van:

ontafticheyt des geloiffs ende doer quaden raed ofte suggestie des bosen brants van der hellen (...) welcke quade wercken zijn des Cristen geloiffs ende dairomme nyet weardich is voir een cristenmensche geacht ende gehouden te woirden dan als een hondt ende ongeloiffich.²⁶

Het gevolg was dat zijn lichaam niet door de voordeur van de woning, waar hij aangetroffen was, verplaatst mocht worden. Dit zou hij niet meer waard zijn geweest, nu hij als ongelovige werd gezien. In plaats daarvan moest er een gat in de muur van het huis gemaakt worden om het stoffelijk overschot van Cornelis te verplaatsen. Vervolgens zou het lichaam over de grond verslept worden naar het galgenveld, om hem daar onder een lap stof ('als een hont') te begraven. Negen jaar eerder had er ook een zelfdoding plaatsgevonden, waar het vonnis bijna zin voor zin dezelfde tekst volgt. In dit geval werd er nog aan toegevoegd dat de goederen van de overleden persoon geconfisqueerd zouden worden.²⁷ Hierdoor konden familieleden geen aanspraak meer maken op zijn bezittingen. De ruimtelijke aspecten van deze handelingen zijn van belang. Door het verslepen van de lichamen werden zij verwijderd uit de

fysieke omgeving van de stad en daarmee ook voorbij de grenzen van de morele gemeenschap. Zo werden zij postuum tot vreemdeling gemaakt.

WERKGELEGENHEID

Utrecht was een stad die zijn groei grotendeels te danken had aan de instroom van migranten. Hoewel er in de periode 1528-1555, in tegenstelling tot in de Zuidelijke Nederlanden, geen sprake was van een langetermijnvisie of een coherent migratiebeleid, werden er wel degelijk voor-

de werkzaamheden voor problemen kon zorgen. Geheel onterecht was deze gedachte niet, gezien de grote moeite die de stad jaarlijks ondernam om dieven, werkeloze knechten en bedelaars de stad uit te krijgen. Desondanks zit er wel een zekere ironie in het feit dat de knechten noodzakelijk waren voor het bouwen van de muren die mede symbool stonden voor hun eigen uitsluiting. Hieruit blijkt dat de status van gewenste vreemdeling verbonden was aan het dienen van het algemene belang. Althans, zoals het stadsbestuur

"WAARSCHIJNLIJK ZAG HET STADSBESTUUR IN DAT DE AANWEZIGHEID VAN TWEEHONDERD WERKLOZE KNECHTEN NA HET VOLTOOIEN VAN DE WERKZAAMHEDEN VOOR PROBLEMEN KON ZORGEN"

zienen getroffen voor het aantrekken van vreemdelingen. In de jaren veertig ondernam de stad enige ambitieuze en grootschalige bouwprojecten, waaronder de verdere versterking van de stadsmuren en een verruiming van de rivier de Lek.

Voor de werkzaamheden aan de stadsmuren moesten tweehonderd knechten aangetrokken worden, waarbij vermeld werd dat het van belang was dat zij geen banden ontwikkelden met de stad.²⁸ Deze werklieden moesten uit Vianen en andere nabijgelegen dorpen komen. Waarschijnlijk zag het stadsbestuur in dat de aanwezigheid van tweehonderd werkloze knechten na het voltooien van

dat zag. Zodra dit ten einde kwam, diende iemand verwijderd te worden uit de stedelijke omgeving.

De rivier de Lek vloeit voort uit de Rijn, waarover het stadsbestuur schreef dat 'meeste neringe ende welvaren [van Utrecht] coemende is uuyter gebruyck ende stroom van den Rijn ende diepte voir die Vaert'.²⁹ Om dit project te voltooien, waren er ook nu mensen van buiten de stad nodig, namelijk knechten om de graafwerkzaamheden te verrichten en experts op het gebied van watermanagement. Voor de eerste groep werd de hulp ingeroepen van de Hollandse steden, zoals Amsterdam. Dit lag voor de hand

Liefdadigheidswerken van de armenpot van St. Jacob te Utrecht. Bron: Anoniem, *Liefdadigheidswerken van de armenpot van St. Jacob te Utrecht*, 1562, Het Utrechts Archief.

omdat ook zij zouden profiteren van de verbeterde waterwegen. Voor de expertise over de stroming van de rivier werden mensen aangetrokken uit Arnhem en Culemborg; steden stroomopwaarts van de Rijn.³⁰ Zo werd een project dat in eerste instantie de welvaart van de stad Utrecht diende, een onderneming waarbij verschillende delen van de Noordelijke Nederlanden betrokken waren.

Ook buiten grootschalige projecten bestond de mogelijkheid voor geschoolde migranten om zaken te doen met de stad. Op 16 januari 1553 meldde speldenmaker Roeloff Joostens zich bij het stadsbestuur om tot een overkomst te komen.³¹ Na een lange carrière in Antwerpen en Den Bosch was hij van plan om zijn werkzaamheden voort te zetten als burger binnen Utrecht. Het probleem was dat hij geen voornemens had om zich aan te sluiten bij een van de gilden in de stad, omdat hij daarvan de voordelen niet inzag. Dit was hoogst ongebruikelijk: de laatmiddeleeuwse stedelijke economie en het burgerlijk leven waren georganiseerd vanuit de gilden, en het maken van

spelden was geen vrij beroep. Toch wist hij het stadsbestuur te overtuigen. Hij zou namelijk 20 tot 30 personen te werk stellen als meesters, knechten en leerknechten. Daarbij zou hij de (leer)knechten een goed loon geven en hen de vaardigheden aanleren die nodig waren om een eerlijk bestaan te leiden. Met zo'n langdurige bijdrage aan het collectieve welzijn ging het stadsbestuur akkoord.

Dat dit een ongewone gang van zaken was, blijkt uit het feit dat nog geen drie maanden later de smedengilde een zaak tegen hem aanspande met als doel om bij het stadsbestuur af te dwingen dat hij gildelid moest worden.³² Wederom slaagde de speldenmaker erin om zich in zijn verweer als een goedaardig man te presenteren. Inmiddels waren er niet alleen een paar mensen bij hem in de leer, maar werd ook nog eens hun leergeld door Joostens betaald. Daarnaast, zo vertelde hij, gaf hij enkele 'scamele jongens' geld om hen van het bedelen te weerhouden. Dit zou voor het oordeel in het geschil niets uitmaken, want het bleek dat Joostens al lid was geworden van

de riemsnijdersgilde. Daarmee werd de kwestie in zijn voordeel beslecht.

Deze zaak toont aan dat mensen zoals Joostens zich moeiteloos konden bewegen door de complexiteit van een voor hen vreemde laatmiddeleeuwse stad. Niet alleen kreeg Joostens zijn zin, ook greep hij de kans om door gebruik van het rechtssysteem tot twee keer toe zijn naam en reputatie te vestigen. Zeker als nieuw-komer in de stad moet dit van enorme waarde zijn geweest. Historicus Frans Camphuijsen betoogt in zijn proefschrift dat laatmiddeleeuwse rechtszaken gezien kunnen worden als communicatieve praktijken. Door het gebruik van bepaalde ruimten, rituelen en taalgebruik kreeg de inhoud sociaaljuridische legitimiteit.³³

Voornamelijk de locatie is in dit geval van belang. Waar anders dan in het domein van het bestuur en de rechtspraak had Joostens' boodschap dezelfde waarde gehad? Dit was de plek waar gedragingen gesanctioneerd en genormeerd werden. Daar waar na de eerdergenoemde zelfdodingen het stadsbestuur lichamen de stad liet uitslepen, werd Joostens als het ware de stad binnengesleept om op het meest publieke podium van de stad zijn eigen lofrede te houden. Dit hoeft niet te betekenen dat deze situatie het gevolg was van een bewuste keuze van het stadsbestuur, maar is eerder een bewijs van het vermogen van Joostens om te herkennen in welke situatie en plek zijn boodschap de meeste impact zou hebben. Als iemand die zich al twee keer eerder succesvol in een vreemde stad had gevestigd, was hij waarschijnlijk dan ook niet onervaren op dit gebied.

CONCLUSIE

In dit artikel zijn een aantal verschillende in- en uitsluitingsmechanismen behandeld. Dit is geenszins bedoeld als een uitputtende lijst, daarvoor is de realiteit van het laatmiddeleeuwse Utrecht te complex.

Er is gebleken dat er ruimte bestond tussen volledige insluiting en uitsluiting. De situatie van de Utrechtse leprozen is daar een goed voorbeeld van. Op het gebied van armoede wordt de grens tussen de stedelijke gemeenschap en de buitenwereld het duidelijkst. Repressie tegen vreemde armen en solidariteit naar de eigen armen gingen hand in hand. Dit is dan ook waar de welzijnsgedachte floreert. Daar waar de vreemde armen symbool staan voor het private belang ten koste van het publieke belang, zijn de eigen armen als leden van het stedelijk lichaam een manier om het collectieve welzijn te bevorderen. Dit heeft tot gevolg dat er weinig reden is tot enige empathie met vreemdelingen, zij vervullen simpelweg geen functie anders dan de begrenzing van waar de stedelijke solidariteit eindigt. Zij zijn de ander in de illusie van stedelijke eensgezindheid.

In een vrome, godvrezende gemeenschap was geen ruimte voor zondig gedrag. Aan de hand van de twee zelfdodingen, is in dit artikel geïllustreerd hoe zelfs na de dood mensen uit de gemeenschap verwijderd werden. Door een soort uitsluitingsritueel werden hun lichamen de stad uitgesleept. De daad zelf zou volgens het stadsbestuur ingegeven zijn door kwade suggesties van anderen. Hier komt het idee van externe zondige invloeden naar voren. Dat slechts twee mensen in een periode van 27 jaar zelfdoding hebben gepleegd in een stad met vijftientigduizend inwoners is moeilijk te bevatten vanuit een hedendaags perspectief. Het is goed mogelijk dat de meeste Utrechters niet geneigd waren om een dierbaar persoon als zelfdoder bij de stedelijke autoriteiten aan te geven. Dan liever het overlijden van diegene te boek laten staan als het gevolg van een ongeluk of een onverklaarbare ziekte.³⁴ De meest waarschijnlijke reden is dat deze twee mensen zich al aan de marge van de samenleving bevonden, met geen of een be-

perkte sociale kring. Zo leende hun dood zich voor een theatrale vertoning van de morele waarden van de stad.

Voor welgestelde mensen was de weg naar insluiting relatief simpel. Er is gebleken dat zij door het benadrukken van hun potentiële bijdrage aan het collectieve welzijn, de toetreding tot de maatschappij konden legitimeren. Hier blijkt ook uit dat het burgerschap meer was dan alleen een juridische status als gevolg van het betalen van het burgergeld: het vereiste toewijding aan het welbevinden van de stad. Voor ongeschoolde arbeiders uit de regio en daarbuiten was het een ander verhaal. Hoewel hun arbeid noodzakelijk was voor de stad om zijn bouwkundige ambities te realiseren, leidde dat niet tot daadwerkelijke inclusie in de stedelijke gemeenschap. Zodra hun werkzaamheden voltooid waren, werden zij net als elke andere vreemdeling gewantrouwd.

Roel Hendriks is masterstudent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, met de laatmiddeleeuwse Nederlandse steden als voornaamste interesse. Deze bachelorscriptie is geschreven onder begeleiding van dr. Lisa Kattenberg.

Eindnoten

1. Het Utrechts Archief (verder HUA), *Raads Dagelijks Boek 1528-1534* (verder RDB), 233.
2. Ibidem.
3. Bijvoorbeeld: Ibidem, 49, 74, 264.
4. Pieter Lourens en Jan Lucassen, *Inwonertallen van Nederlandse steden ca. 1300-1800* (Amsterdam, 1997) 87.
5. Ronald Rommes, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht* (Amsterdam, 1998) 19.
6. HUA, *Buurspraakboek 1522-1536* (verder BSB), 143.
7. Tegen het eind van de jaren veertig was dit uitgebreid naar vijf poorten.
8. HUA, BSB 1522-1537, 142.
9. HUA, RDB 1528-1536, 139.
10. Frans Camphuijsen, 'Scripting justice: legal practice and communication in late medieval law courts of Utrecht, York and Paris' Proefschrift (Universiteit van Amsterdam, 2017) 66-67; Janna Coomans, *Community, urban health and environment in the late medieval Low Countries* (Cambridge, 2021) 42.
11. HUA, RDB 1528-1534, 139.
12. Robert Fruin, red., *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*, vol. 1 (Den Haag, 1892) 99.
13. HUA, RDB 1540-1546, 369-370.
14. Coomans, *Community*, 59.
15. HUA, RDB 1550-1555, 92.
16. HUA, *Resolutieboek van de broederschap van het Melatenhuis 1571-1600*, 12.
17. Alle huisregels zijn opgesomd in ibidem 9-12. Op pagina 4 staat dat deze regels opgehangen zullen worden in het huis, om zo de naleving hiervan onder de leprozen te bevorderen.
18. Ibidem, 1-2.
19. Coomans, *Community*, 264.
20. HUA, RDB 1550-1555, 88.
21. Ibidem, 92.
22. Anita Boele, *Leden van één lichaam: denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de Noordelijke Nederlanden 1300-1650* (Hilversum, 2013) 259-261, 322-324.
23. Ibidem; Coomans, *Community*, 256.
24. Maarten Prak, *Citizens without nation: urban citizenship in Europe and the world, c. 1000-1789* (Cambridge, 2018) 117.
25. Camphuijsen, 'Scripting justice', 70.
26. HUA, RDB 1547-1550, 131.
27. HUA, RDB 1535-1539, 211.
28. HUA, RDB 1540-1546, 168-169.
29. HUA, RDB 1547-1550, 36.
30. Ibidem, 45, 47-51.
31. HUA, RDB 1550-1555, 150.
32. Ibidem, 172.
33. Camphuijsen, 'Scripting justice', 185-186.
34. Een verder uitgewerkte beschrijving van het stigma en de omgang met zelfdoding ('felony of self') is te vinden in: Sara Butler, *Forensic medicine and death investigation in medieval England* (New York, 2015), 125-126, 220, 222-223.